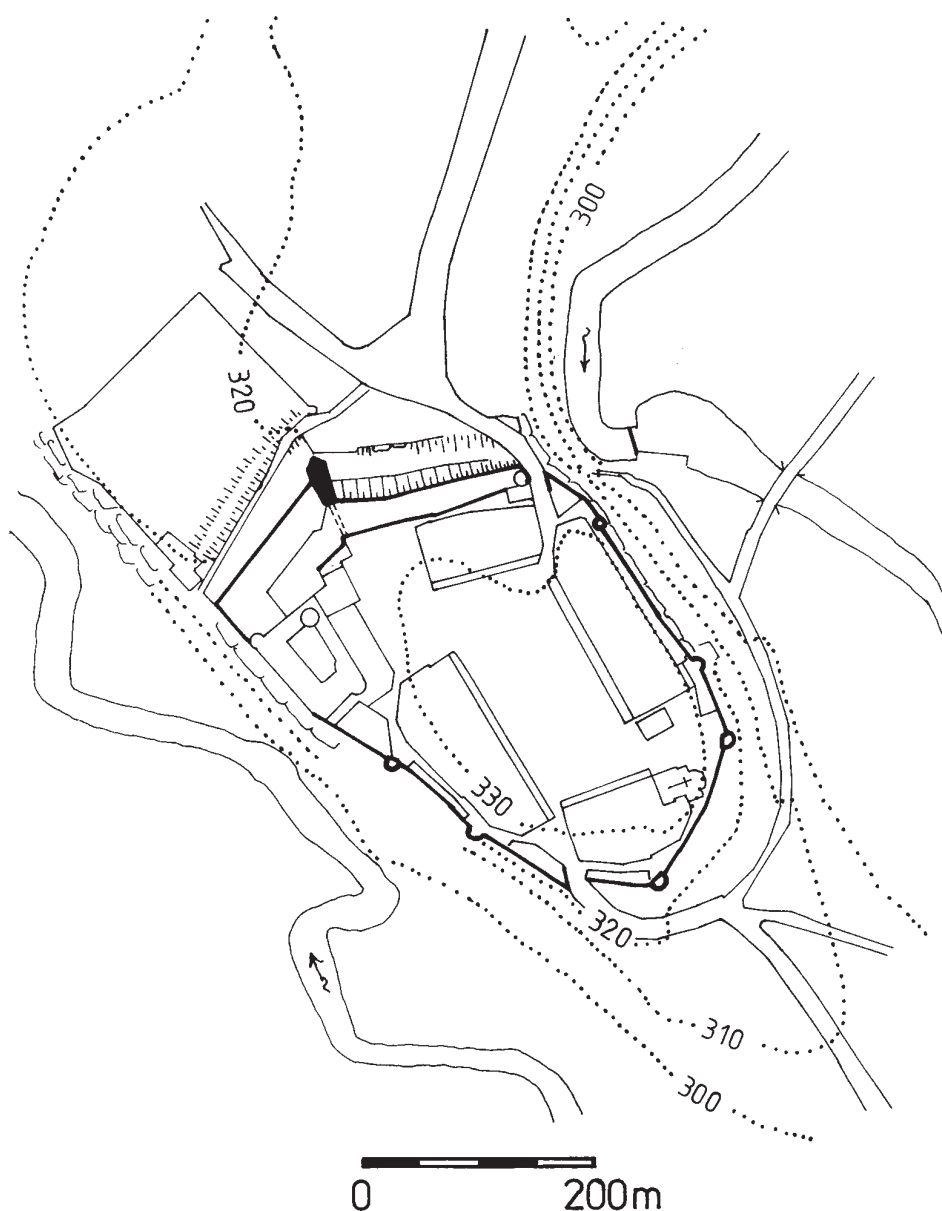

BAŠTA ŠPÝCHAR A OPEVNĚNÍ ŠÍJE OSTROŽNY NOVÉHO MĚSTA NAD METUJÍ

JIŘÍ SLAVÍK

Malebné Nové Město nad Metují patří mezi nejznámější města východních Čech. Městská lokace na opukové ostrožně nad řekou Metují byla uskutečněna v roce 1501. Zakladatel města Jan Černický z Kácova nechal obehnat město hradbou s půlválcovými baštami. Západní kout městského založení vyplnilo panské sídlo, pravděpodobně od samého počátku silně opevněné a posléze proměněné v zámek. Vývoj této části města byl sice předmětem několika zkoumání, dosavadní názory na vývoj opevnění šíje ostrožny s baštou Špýchar se však nejeví při bližším zkoumání jako zcela oprávněné.

Město bylo na třech stranách svého obvodu opevněno jednoduchou hradbou s ochozem a pěti půlválcovými baštami, šestá a sedmá stály v obvodu vrchnostenského sídla. Štíhlá válcová vížka na severovýchodě byla především vodní věží. Zcela odlišnou polohu i podobu měla válcová věž Zázvorka, přiložená ke Krajské bráně a používaná k nápravě lehčích přestupníků zákona. Obě městské brány (Krajská i Horská) měly podobu průjezdních věží se stěžejkovými padacími mosty. Na jižní straně města jsou na základě písemných zpráv předpokládány zbytky parkánu, dosavadní zkoumání však ukazují, že se jedná především o zahradní úpravy terénu z 1. poloviny 19. století. O parkánu se uvažuje i na severozápadní straně, přehrazující přístupovou šíjí. Právě tato strana je nejkomplikovanější částí městské fortifikace. Opevnění zde dnes tvoří obezděný val, ukončený tělesem mohutné polygonální bašty zvané Špýchar. Nejzápadnější úsek opevnění, již v areálu vrchnostenského sídla, prošel bohatým stavebním vývojem, jehož etapy stíraly stopy starších konstrukcí. Obecně lze předpokládat, že zde původně byla hradba s dalšími půlválcovými baštami.

Obr. 1: Situace ostrožny Nového Města nad Metují podle Základní mapy odvozené. Silně vytaženo městské opevnění a val, bašta Špýchar vyznačena černě. Šrafováním vyznačen svah valu mezi baštou Špýchar a Horskou branou s věží Zázvorkou a val před západní částí příkopu.

Přehled názorů na vývoj fortifikace

Podle autorů stavebně historického průzkumu města z roku 1964¹⁾ byla starší hradba na severozápadní straně města za Pernštejnů (1527 - 1548) vystřídána až 17 m širokým valem. Také bašta, zvaná později Špýchar, vznikla

1) Luboš Lancinger - Dobroslav Líbal - Milada Vilímková - M. Heroutová, Nové Město nad Metují, stavebně historický průzkum. Strojepis SÚRPMO Praha 1964.

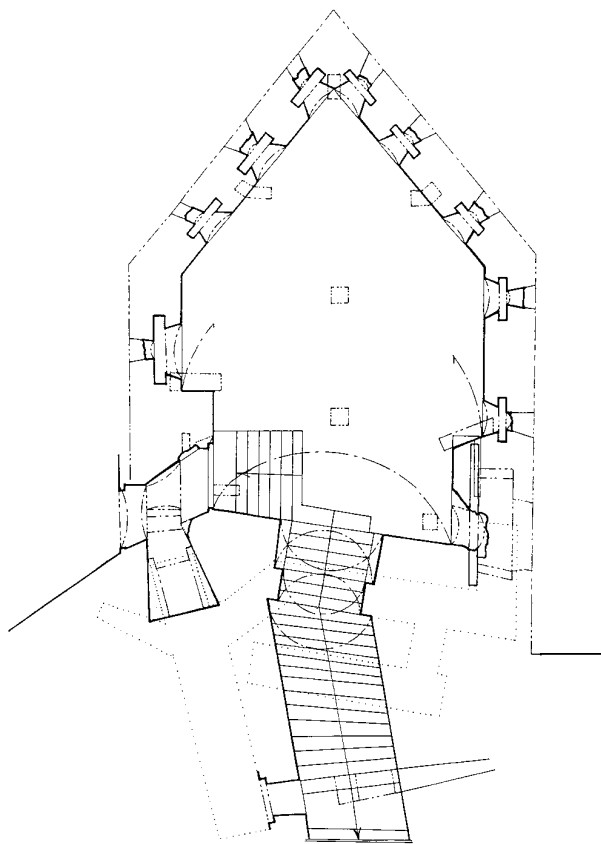

Obr. 2: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar od východu z vrcholu valu (foto PÚ Pardubice, V. Maryška).

v této době. Západním směrem navazující úsek opevnění byl podle autorů průzkumu přestavěn v barokním období na konírny, zaniklé za Jurkovičovy přestavby zámku na počátku 20. století. V hlavní hradbě se v nároží dnešního domu čp. 1202 v nejstarší době nacházela městská brána.

Obr. 3: Nové Město nad Metují, východní průčelí bašty (foto V. Razím).

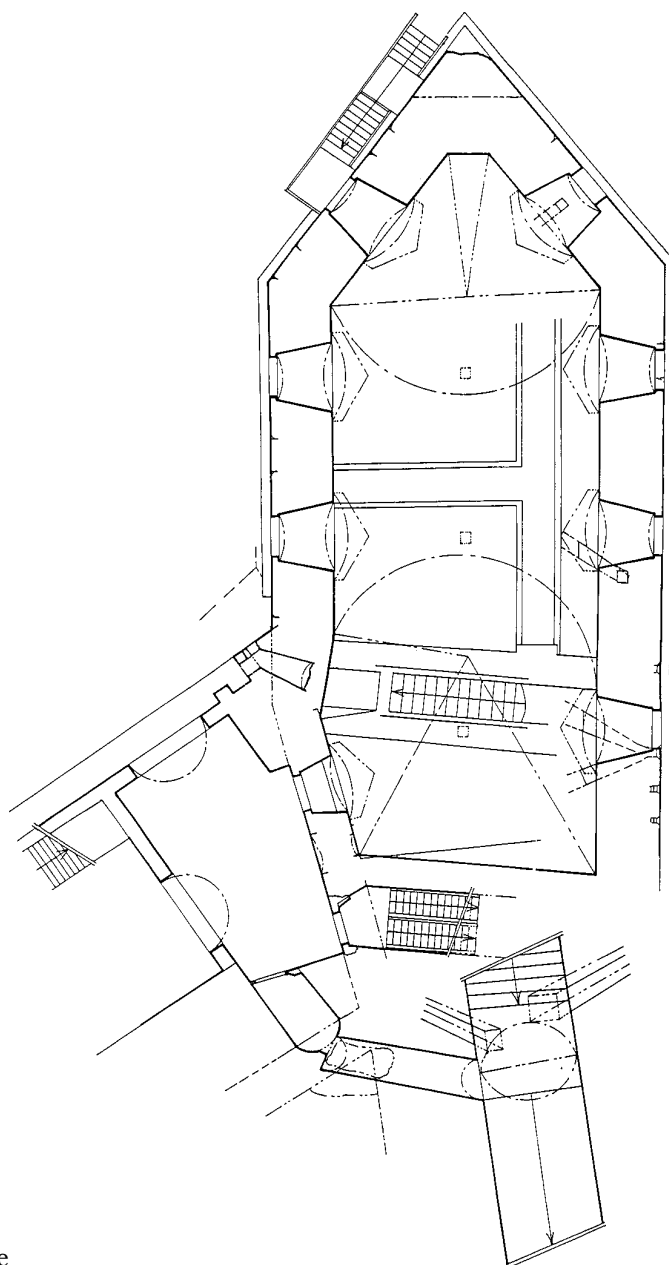
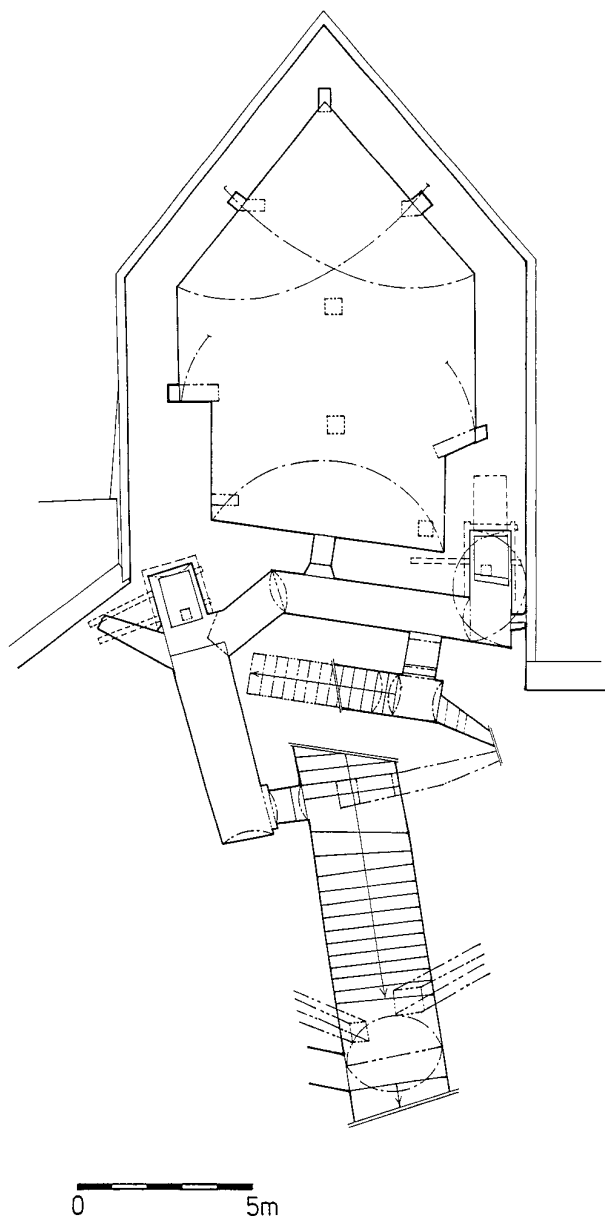
Obr. 4: Nové Město nad Metují, půdorys bašty Špýchar: přízemí (nahore), spodní mezipatro (na následující straně vlevo), 1. patro (na následující straně vpravo); dnešní stav podle zaměření SURPMO Praha 1984 s doplňky J. Slavíka podle současného stavu, platí i u dalších výkresů.

J. Juránek a K. Braný, autoři monografie o městské památkové rezervaci, se domnívali, že val byl původní součástí opevnění a byl vybaven parkánem v polovině své výšky.²⁾ Při pernštejnské přestavbě města po požáru v roce 1526 byly podle jejich názoru na obou bocích Krajské brány zřízeny

krátké valy, z nichž východní byl přestřelován ze střilen v obezdění valu šatlavy čp. 10a, přistavěné na jihozápadě k věži Zázvorce. Dnešní bašta Špýchar, kterou Juránek a Braný nazývají Pernštýn, byla podle jejich názoru vystavěna právě v období pernštejnské vlády (1527 - 1548). Měla přízemí s dělovými střilnami, mezipatro s výpadními brankami a první patro.³⁾ Podle studijního modelu města za Pernštejnů, vystaveného ve vstupních místnostech zámku, byla v úseku mezi Krajskou branou a baštou Špýchar hradba trojitá: parkán, čelní zeď valu a rubová zeď valu s cimbuřím. Poslední zeď se v blízkosti bašty

2) Karel Braný – Jan Juránek, *Nové Město nad Metují*. Praha 1976, s. 18 - 19.

3) Tamtéž, s. 52 - 53.

zalomila, vytvořila tak třetí výškovou úroveň valu a v týle bašty Špýchar se dalším zalomením změnila v otevřenou trojbokou baštu (bastion). Vnější zeď valu se k trojboké baště připojovala podle modelu půlválcovými baštami. Od bašty Špýchar na západ byla obranná linie čtyřnásobná, spodní linií tvořila kasematní prostor se střílnami, nad ní následoval od špičky trojboké bašty parkán, pak vnější zeď valu a konečně další, pravoúhle se zalamující hradba opatřená cimbuřím. Systém opevnění šije je podle tohoto modelu nesmírně komplikovaný.

V roce 1988 se opevněním Nového Města nad Metují zabýval J. Čížek.⁴⁾ Za původní součást opevnění považoval obě vnitřní zdi valu s trojbokou baštou s navazujícími baštami. Do doby po roce 1526 datoval přestavbu trojboké bašty a stavbu bašty Špýchar. Krajskou bránu chránil podle jeho představy barbakán, jehož část se dodnes dochovala za sochou sv. Jana Nepomuckého (s. 71 - 73).

Naposledy se stavebním vývojem opevnění severozápadní části města zabývali L. Lancinger a L. Svoboda.⁵⁾ Černického opevnění podle jejich názoru tvořila hlavní hradba v úrovni zadní stěny valu, před kterou byla předložena parkánová zeď s půlválcovými nebo tříčtvrtěválnými baštami, z nichž se částečně zachovala bašta u Špýcharu. V hlavní hradbě se v nároží dnešního domu čp. 1202 podle nich nacházela brána z hradu do parkánu, sloužící provozu vrchnostenského sídla.⁶⁾ V datování bašty Špýchar se přidrželi tradičního datování, představu o opevnění rozšířili o téměř 100 m (!) dlouhou kasematu⁷⁾ na západní straně. Bašta měla celkem tři úrovně, dvě klenuté a na horní otevřená postavení.⁸⁾

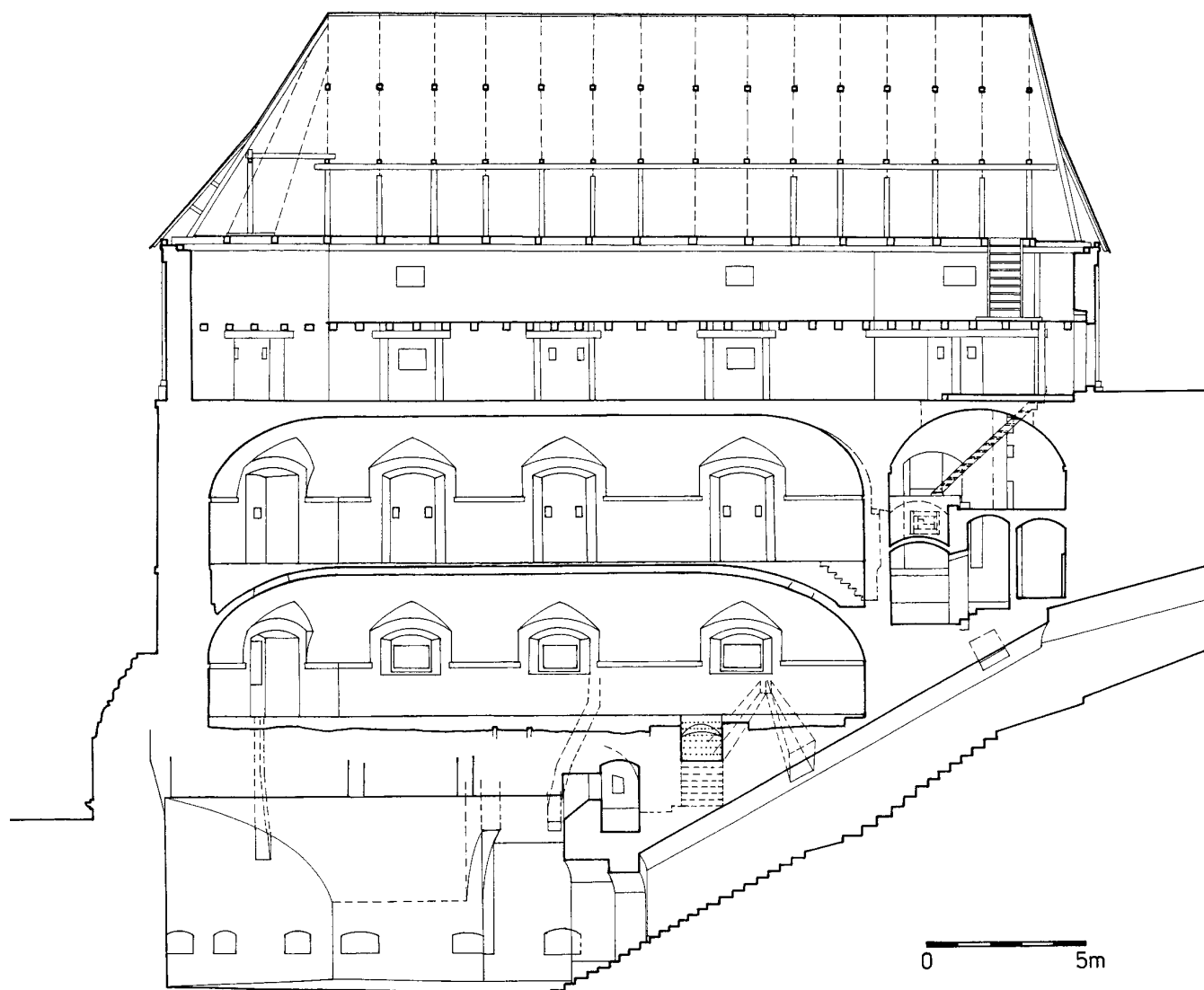
4) Jan Čížek, Středověká městská opevnění v severovýchodních Čechách. Diplomová práce Pedagogická fakulta Hradec Králové 1988, s. 68 až 75.

5) Luboš Lancinger - Ladislav Svoboda, Stavební proměny zámeckého areálu v Novém Městě nad Metují. Průzkumy památek 1/1994, s. 77 až 102.

6) Tamtéž, s. 79.

7) Jako vhodnější se jeví užívání tvaru kasemata.

8) Lancinger - Svoboda, cit. v pozn. 5, s. 89.

Obr. 5: Nové Město nad Metují, příčný řez baštou Špýchar s pohledem k severu a podélný řez s pohledem k východu (na následující straně) se zakreslením nálezu. Větráky v různých úrovních tence plně a čerchovaně. Cárkovaně předpokládaný tvar konstrukcí.

Val a příkop

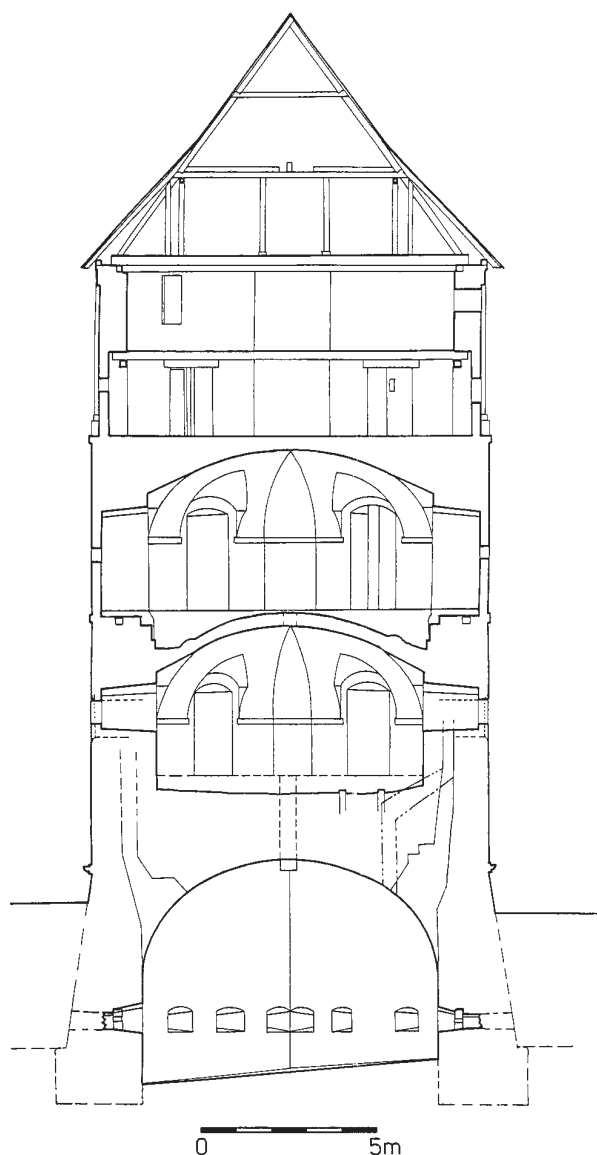
Opevnění šije ostrožny Nového Města nad Metují nemá v oblasti českého království obdobu. Po odstranění Krajské brány v roce 1874 zbyla válcová věž Zázvorka s přistavěnou šatlavou čp. 1210 (dříve 10a), ukončující mohutný, z vnější strany kamenem obložený val, ukončený v lomu šíjového příkopu polygonální baštou, zvanou Špýchar. Nejzápadnější část opevnění byla několikrát upravena, nyníjší podoba s trojicí zahradních teras je dílem Dušana Jurkoviče z let 1911 - 14. Podobu Krajské brány známe pouze z fotografií a kreseb, pořízených před demolicí. Podle nich se jednalo o šířkově orientovanou stavbu s průjezdem v západní polovině a dvěma patry pod krovem, skrytým za renesanční atikou. Do městského příkopu, přemostěného stěžejkovým padacím mostem, vystupoval ze severovýchodní části brány zděný břit, stejný jako při Horské bráně.

Samotný val je nasypán z jílové zeminy vytěžené z příkopu a na vnější straně do hloubky 1 m obezděn opukovým kamenem ze stejného zdroje. Zadní líc valu tvoří v celé délce kamenná stěna, založená na pasech a pilířích, vystupujících směrem ke Krajské bráně nad terén. Prostor pod obloky pasů je vyplněn jednostranně lícovanou zídhou. Val

má v úrovni dnešního dna příkopu šířku 27 - 37 m, v úrovni koruny je široký 14 - 22 m a vystupuje nad uličku Zádomí o 3 - 6 m. Výška valu od dna příkopu kolísá kolem 16,5 m (+ 0,3 m), v blízkosti bašty musíme počítat s hloubkou o 2 - 3 m větší. Příkop je proti úrovni předpolí zahluoben o 9 - 10 m a má ve vrcholu maximální šířku 30 - 40 m. Šířka dna příkopu kolísá od 12 m u Krajské brány po 30 m u zámecké zahrady, průměrná šířka činí 20 m. Kontreskarpa příkopu má charakter skalní stěny⁹⁾ a svahu, do nějž byly zapuštěny spodní části předměstských domů. V blízkosti bašty změnil tvar kontreskarpy recentní přispávky. Před čelem bašty je dnes terén poměrně vysoko, dále směrem k západu z těchto míst vybíhá sypaný val, tvořící kontreskarpu příkopu a zároveň nejvyšší terasu zahrady dolní zámecké zahrady.¹⁰⁾

9) Nelze vyloučit, že se jedná o zbytek recentní těžby kamene.

10) Zda tento val byl součástí fortifikace, či je jen novodobou terénní úpravou, nelze zodpovědně rozhodnout. Pokud byl zřízen jako součást fortifikace, lze předpokládat, že na jeho koruně byla umístěna krytá cesta (strada coperta) – vnější část opevnění na kontreskarpě příkopu, tvořená ochozem za zemním násypem, tvořícím první linii obrany s postavením pěchoty. Před krytou cestou se nalézalo koliště (glacis) –

Bašta Špýchar

Samotná bašta prošla bohatým stavebním vývojem. K původní stavbě patří především spodní patro se střílnami, zaklenuté valenou klenbou a se širokou přístupovou chodbou pod valem s rampou a schodištěm, soustavou vedlejší chodby s šachtami a výstupovým schodištěm do prvního patra. V patře se zachovala pouze spodní část obvodového zdiva. Další dvě patra jsou zaklenuta klášterními klenbami s pětibokými výsečemi, zadní část dispozice vyplňují komunikační prostory. Poslední dvě patra nad úrovní valu tvoří nízké plochostropé prostory sýpky, vzniklé rozdělením původně jediného podlaží. Celou stavbu kryje strmý hambalkový krov. Mladší stavební historii shrnuli naposledy Lancinger a Svoboda: v horním patře pernštejské bašty byla v roce 1662 či 1688 snesena klenba, uvolněný prostor byl rozdělen klenbami na dvě podlaží luthauzu a nástavba 3. patra s plochostropým sálem získala dnešní architektonické členění. Po roce 1737 byla bašta přestavě-

plochá část terénu, zbařená na vzdálenost dostřelu všech překážek, zástavby, stromového a keřového porostu, kterých by mohl nepřítel využít k ukrytí.

na na špýchar a sloužila ke skladování obilí až do roku 1964. Pak byla příležitostně užívána k výstavám a 1. patro sloužilo od roku 1969 jako sklad civilní obrany. Na konci 80. let byl Špýchar předán do majetku Ústředního ústavu geologického, který zde plánoval zřízení expozice Světové pouště. Kvůli ní byly zahájeny obnovovací práce, ukončené po zčásti provedeném statickém zabezpečení (klenby nad 1. a 2. patrem)¹¹⁾ restitucí zámku rodinou Bartoňů - Dobenínů.¹²⁾ Chceme-li se tedy dobrat původní podoby bašty, musíme odmyslet poslední dvě patra, vystupující nad úroveň valu, i horní patro luthauzu. Ke stavbě luthauzu patří i větší část vnějšího líce zdiva na západní straně od úrovně parapetů střílen horního patra bašty, na východě mimo otvory pozdějších oken přibližně od hypotetických záklenků střílen. Takřka v původním stavu se dochovalo přízemí bašty (18 × 11, 3 m v úrovni přízemí), zděné ze smíšeného zdiva s převahou kamene. Téměř 6 m vysoká prostora byla vybavena jedenácti dělostřeleckými střílnami s trámovými průstřelnicemi,¹³⁾ jejichž obezdívky mají v nejužším místě rozměr 40 × 40 cm. Zajímavá je i podoba výklenků střílen s plnými parapety ve výšce 0,8 - 1,5 m nad zemí. V týlové části bašty je situace složitější - na obou bocích se stěna dovnitř rozšiřuje a je zde umístěna širší střílna, srovnatelná pouze se střílnou v jižní stěně. Na západním boku byl ze střílny dodatečně zřízen východ do příkopu, propojený se spodním prostorem šachty, zčásti zastropeným opukovými deskami. Horní část šachty byla odvětrána úzkým otvorem v klenbě. Šachta byla zpřístupněna chodbou v úrovni polopatra, odbočující z hlavního schodiště a propojující jej s prostorem dnešního prvního patra. Prostor chodby k šachtě byl přisvětlen a odvětrán dnes zazděnou střílnou či okénkem.¹⁴⁾ Okraj šachty byl původně opatřen dřevěným rámem a dvojicí dřevěných závor. Podobná šachta se nacházela i na východní straně bašty a byla přisvětlena a odvětrána střílnovým otvorem z cihelných okosených tvarovek. Spodní část šachty se ven otvírala otvorem prozatím neznámých rozměrů. Chodba v mezipatře byla otevřena okénkem do přízemí a bylo do ní napojeno jednoramenné schodiště do vyššího patra, přisvětlené a odvětrané od východu poměrně strmě stoupajícím větrákem, spojeným před ústím s větrákem hlavního schodiště. V interiéru prvního patra nalezneme z fortifikačních prvků pouze odkrytá tělesa čtyř větráků. Vnitřní stěny jsou dnes hladce omítnuty, nejsou patrné otvory výklenků pěti či šesti střílen, jejichž ostění z cihelných tvarovek jsou patrná na průčelích, ani stopy vnitřního dělení. Jen těžko lze předpokládat, že schodiště nebylo odděleno od vnitřního prostoru patra. Z hlavní chodby nad schodištěm odbočuje v této úrovni západním směrem úzká chodba, ukončená průlomem zazdívkou do niky zimní zahrady, tvořící předsíň 1. patra bašty. Úzká chodbička sloužila jako spojka s horním patrem bašty a tzv. kasematem, předpokládaným L. Svobodu a L. Lancingerem.

11) Lancinger - Svoboda, cit. v pozn. 5, s. 95 - 96, 100.

12) V roce 1997 byly vybourané otvory v horních dvou podlažích bašty překryty žaluziovými stěnami.

13) Srov. poznámky Dobrosłavy Menclové o původu těchto konstrukcí v oblasti horních Bavor a přilehlé části Rakouska in: České hradby 2, Praha 1976, s. 392. Tuto oblast lze rozšířit i na Štýrsko, jak ukazuje Vladislav Razím in: Opevnění Českého Krumlova ve středověku I - Latrán a Nové Město, Průzkumy památek II/1999, s. 66.

14) Vnější stěna chodby je založena na částečně odhaleném klenbovém pasu.

Obr. 6: Nové Město nad Metují, interiér přízemí bašty - pohled k severu. Vlevo fragment vylomené střílny, u nároží a ve vrcholu klenby větráky (foto PŮ Pardubice, V. Maryška).

Obr. 7: Nové Město nad Metují, interiér přízemí bašty - pohled k jihu (foto PŮ Pardubice, V. Maryška).

Plynové zplodiny výstřelů odvádělo z přízemí¹⁵⁾ celkem devět větráků: šest nasazených v patě klenby a tři v jejím vrcholu. Účinnost větrání zvyšovala i široká přístupová chodba s dalšími třemi větráky, umístěnými při vyústění bočních chodbiček.¹⁶⁾

Přízemí je dnes větším dílem skryto pod terénem, přesto je patrné, že mělo zvenčí skarpový sokl, ukončený v úrovni vrcholu klenby římsou z cihelných tvarovek.¹⁷⁾ Po-

doba ústí střílen spodního patra zatím není známa.¹⁸⁾ Ostění střílen horního patra byla vyskládána ze zaoblených tvarovek¹⁹⁾ a měla, pokud lze ze zachovaných zbytků soudit, na vnějšku pravouhlý obvod. Je zřejmé, že střílny se dovnitř zužovaly nějakým druhem ústupků. Ústí větráku na východním průčelí mělo tvar úzkého střílnového otvoru s ostěním ze zkosených cihel. Sousední, poněkud výše umístěné otvory mají navíc parapety z trojice zaoblených tvarovek. Vnější stěny bašty byly opatřeny hladkou jednovrstvou omítkou přirozené bělavé okrové barvy. Horní okraj omítek určuje poměrně přesně dochovanou výšku původního zdiva.

Velice komplikovaná je otázka tzv. kasematu, navazujícího podle posledního stavebně historického průzkumu na těleso bašty na západní straně v úrovni horního patra bašty. Existenci nějaké stavby v této poloze zdánlivě nasvědčuje spojovací chodba i zalomení půdorysu bašty, které však odpovídá směru přístupové chodby. Za dnešního stavu navíc nelze určit, zda je dnešní skarp spodní terasy provázán s baštou či zda není dodatečný. Při bližším ohledání se také ukazuje, že cihelná klenba tzv. kasematu by byla vyzděna na tloušťku tři čtvrtě cihly, a měla by tak naprosto nedostatečnou odolnost proti případnému ostřelování, o schopnosti unést mohutný krycí násep nemluvě.²⁰⁾ Pokud v těchto místech přikop šije přecházel v otevřený terén, bylo nutno přikopem nechráněnou fortifikaci chránit bočním postřelováním. Tím by mohl být

uspokojivě vysvětlen vyšší počet střílen na západní straně

bašty, byly příčinou dosavadního zařazování stavby do perštejnského období.

18) Na modelu z 50. let jsou zobrazeny jako téměř čtvercové se segmentovým nadpražím.

19) Tyto otvory snad byly určeny k osazení ručních zbraní k postřelování nejbližšího okolí bašty a doplňujících tak palěbnou sílu přízemí.

20) Také zprávy o tzv. kasematování objektu na západním boku bašty (koníren) jsou velice pozdní, až z roku 1837 a týkají se posléze neprovedeného návrhu. Lze předpokládat, že arch. J. F. Joendlovi šlo o to, aby střecha koníren, ztotožněných s tzv. kasematem nerušila pohled ze zámku do dolních zahrad. Radu dalších skutečností, přibližujících detaily stavebního vývoje bašty Špýchar po polovině 17. století zde opomímáme. Nejzajímavější z nich je otisk střechy předchůdce nynějšího Jurkovičova mostu do dolní zahrady.

15) V dalším textu budeme hovořit o kasematě.

16) Tento systém odvětrání lze označit za velice vyspělý, mnohem vyspělejší než systémy konce 15. století (např. Pražská věž na Pražském hradě) a druhé čtvrti 16. století, do kterého byl dosud vznik bašty kladen.

17) Právě tyto tvarovky, použité v ostění střílen a větráků v úrovni patra

bašty i předpokládaná existence střilen či dokonce kasematy na této straně fortifikace.²¹⁾

Duté polygonální dělové bašty 16. století

Nejstarší podobnou baštu na našem území nalezneme ve fortifikaci Tábora, datované dosud jako celek do druhé čtvrtiny 15. století. Ze Žižkovy bašty v západním nároží města se bohužel zachovala jen soklová část, takže o uspořádání podlaží se střilnami nelze říci nic určitějšího. Půdorysné rozměry bašty činí $23 \times 12,3$ m.²²⁾ Formálně podobné pětiboké bašty se na našem území nalézají také v opevnění města Bechyně. Ovšem jejich husté řazení po 30 m, malé rozměry (cca 7×6 m) a soustředění aktivní obrany na ochoz tuto fortifikaci vyřazují ze skupiny progresivních dělostřeleckých opevnění konce 15. století. Bašta podobného půdorysu se v českých zemích snad vyskytovala v severozápadním nároží Litoměřic, zmizela však bez podrobnější dokumentace. Další baštu podobného půdorysu, ale mnohem menších rozměrů, nalezneme v Lounech.

Pravděpodobně jednu z nejstarších dutých pětibokých dělových bašt vybudovali členové Řádu rytířů sv. Jana Jeruzalémského v opevnění města Rhodu na stejnojmenném ostrově. V roce 1489 byla před vysunutou válcovou Španělskou věž do parkánu představena pětiboká Španělská bašta s dělostřeleckými kasematami. Podobná pětiboká bašta zvaná Auvergne, s kasematami pouze v bocích, vlastně první bastion, vznikla v roce 1496 na Rhodu před věží sv. Jiří. Dělostřelecká výzbroj byla umístěna v patrových kasematách, odvětrávaných systémem komínů, umístěných vždy nad střelnou ve vrcholu klenby.²³⁾

Na území dnešního Polska jsme našli dva příklady podobných bašt. Prvním je bašta v Rożnowie jižně od Tarnowa, zvaná podle písemných pramenů „beluard“. Nedostavěný zámek hejtmána Jana Tarnowského měl být opatřen opevněním, založeným na polygonálním půdoryse s pětibokými nárožními baštami. Dochovala se, respektive byla vystavěna, pouze jedna z nich - v severovýchodním nároží. Bašta ($18,8 \times 10$ m) v dnešní (nedokončené?) podobě jen mírně převyšuje úroveň terénu před příkopem. Její interiér tvoří jediný valeně klenutý prostor, původně po výšce rozdělený do dvou úrovní dřevěným ochozem. V jeho úrovni bylo prolomeno osm kalhotových střilen pro ruční zbraně, po dvou v každé stěně. Výměnu vzduchu v prostoru kasematy umožňovaly větráky, umístěné v klenbě a vyústěné do

Obr. 8: Nové Město nad Metují, střilna v hrotu přízemí bašty (foto PÚ Pardubice, V. Maryška).

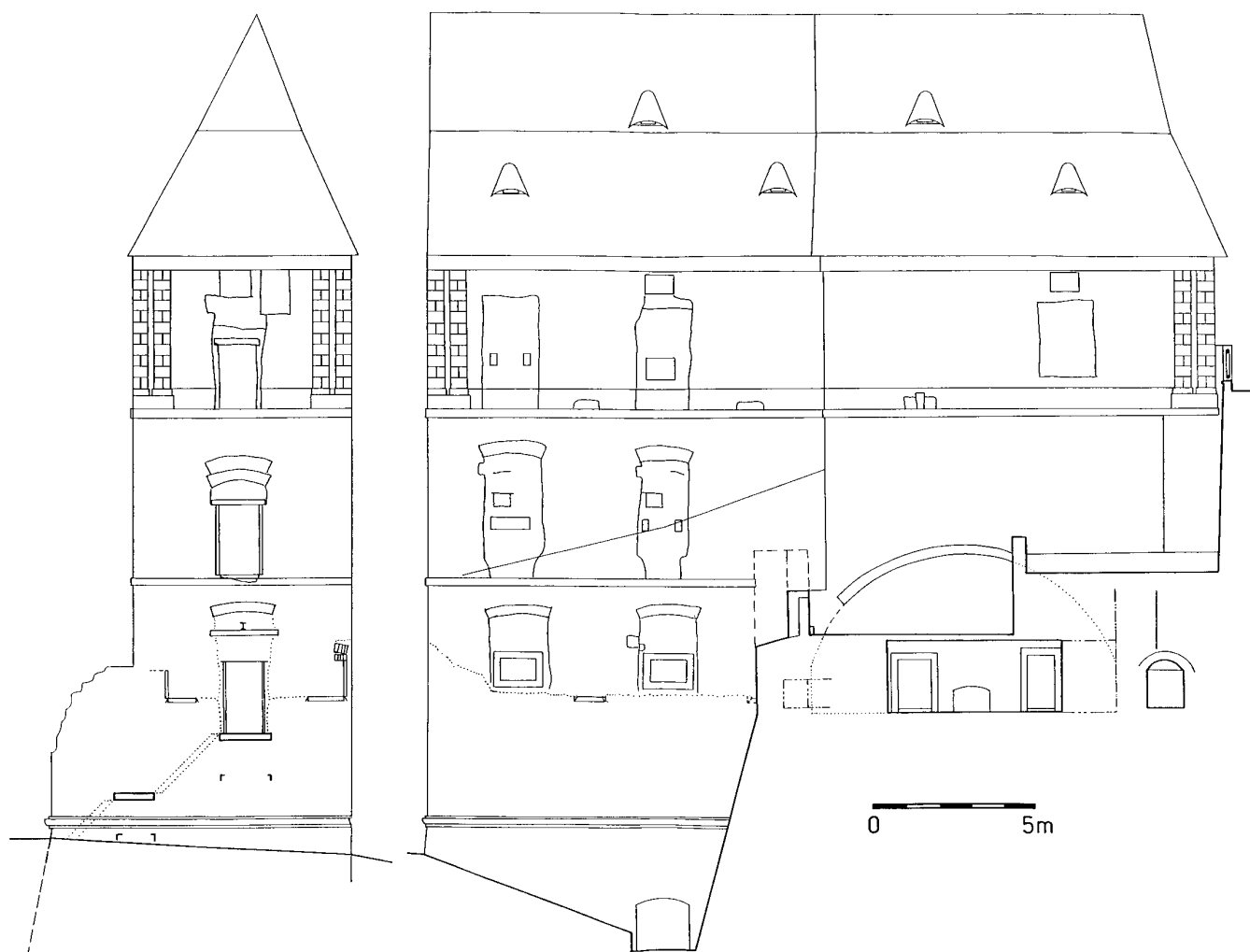
Obr. 9: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar, pohled z přístupové chodbičky v mezipatře do západní šachty (foto PÚ Pardubice, V. Maryška).

21) Při těchto úvahách nelze opomenout na skutečnost, že útočník se mohl krýt za hranou údolí a nerušeně proniknout až k nároží zámku.

22) Dobroslava Menclová, Husitské opevnění Tábora, Zprávy památkové péče, roč. 13, 1953, s. 86 a obr. VI/2 na s. 93.

23) Anna-Maria Kasadaghi - Katerina Manoussou-Della, The defences of Rhodes and the Tower of St. John. Fort, Vol. 24, 1996, s. 15 - 35. Ústní informace dr. Vladimíra Kupky.

vnějších líců nad římsou, kryjící střilny. Klenba bašty je dnes kryta charakteristickou oblou střešou, podle prof. J. Bogdanowského byla nadstavěna, opatřena zemním nakrytím a na vzniklé horní plošině byla umístěna dělostřelba. Stavba je datována do doby kolem roku 1560 a srovnávána s italskými příklady z Bari (stavba po roce 1524).

Obr. 10: Nové Město nad Metují, západní průčelí bašty, dnešní stav. Původní zdivo bašty po čárkované linii, čárkovaně vyznačena poloha šachty. Detaily horních tří podlaží neměřeny pro nepřístupnost.

Pro území Polska se údajně jedná o nejstarší takovou baštu.²⁴⁾ Druhým příkladem je podobná bašta na hradě Ogrodzieniec v bývalém katovickém vojvodství, vystavěná nejpravděpodobněji v letech 1550 - 1560 bieckým starostou Stanislavem Bonerem. Budova o maximálních rozměrech 18 × 10,3 m byla předložena před jižní čtverhrannou věž a svými osmi střílnami sloužila k ochraně přístupové cesty a vykřývala palbou nebezpečnou výšinu v předpolí hradu.²⁵⁾ Pojetí této bašty se nejvíce blíží nejstarším příkladům na Rhodu, kde popsané bašty chrání impozantní hlavní hradbu či spíše obezděný dělostřelecký val.

Jiný příklad tohoto typu bašty se objevil na ukrajinské Haliči v Berežanech (polsky Brzeźany) v severním předpolí Karpat. Opevněné sídlo zde v roce 1554 postavila rodina Sieniawských. Zámek postavený v rovině na pětibokém půdorysu byl opatřen třemi patrovými baštami: půlkruhovou, polygonální a pětibokou. Ještě v průběhu stavby nebo krátce po jejím dokončení došlo ke změně plánu, respektive k přestavbě celého objektu, takže z horního podlaží bašty

se staly obytné místnosti a přízemí bylo upraveno k hospodářským účelům.²⁶⁾ Údajně otevřená bašta tohoto typu byla v roce 1540 postavena ve Lvově (Baszta Wężowa).²⁷⁾

Rekonstrukce a popis funkce bašty Špýchar

Základním problémem hypotetické rekonstrukce podoby bašty je určení podoby její vrchní části. Na studijním modelu J. Juránka a K. Braného je horní podlaží bašty otevřené, vysoké stěny jsou prolomeny velkými střílnami. Šířka stěn v této úrovni odpovídá nejnižší tloušťce stěn přízemí. Podle polohy pat nadpraží střílen patra lze předpokládat, že nad klenbami (tloušťka nejméně 0,45 m) existovala nadezdívka nejméně stejné tloušťky. Vystává však otázka funkčnosti tak vysoké stěny, nahrazované od počátků 16. století pouhou nadezdívkou se střílnovými vzhůru otevřenými zářezy. Současně nelze podle dochovaných stop počítat s vyústěním větráků přízemí v úrovni střílen patra - větráky by musely být vyústěny buď dovnitř horního podlaží bašty, nebo do špalet střílen, anebo výše ve vnějším lici vnější zdi.²⁸⁾ Na obou kresebných rekonstrukcích byl

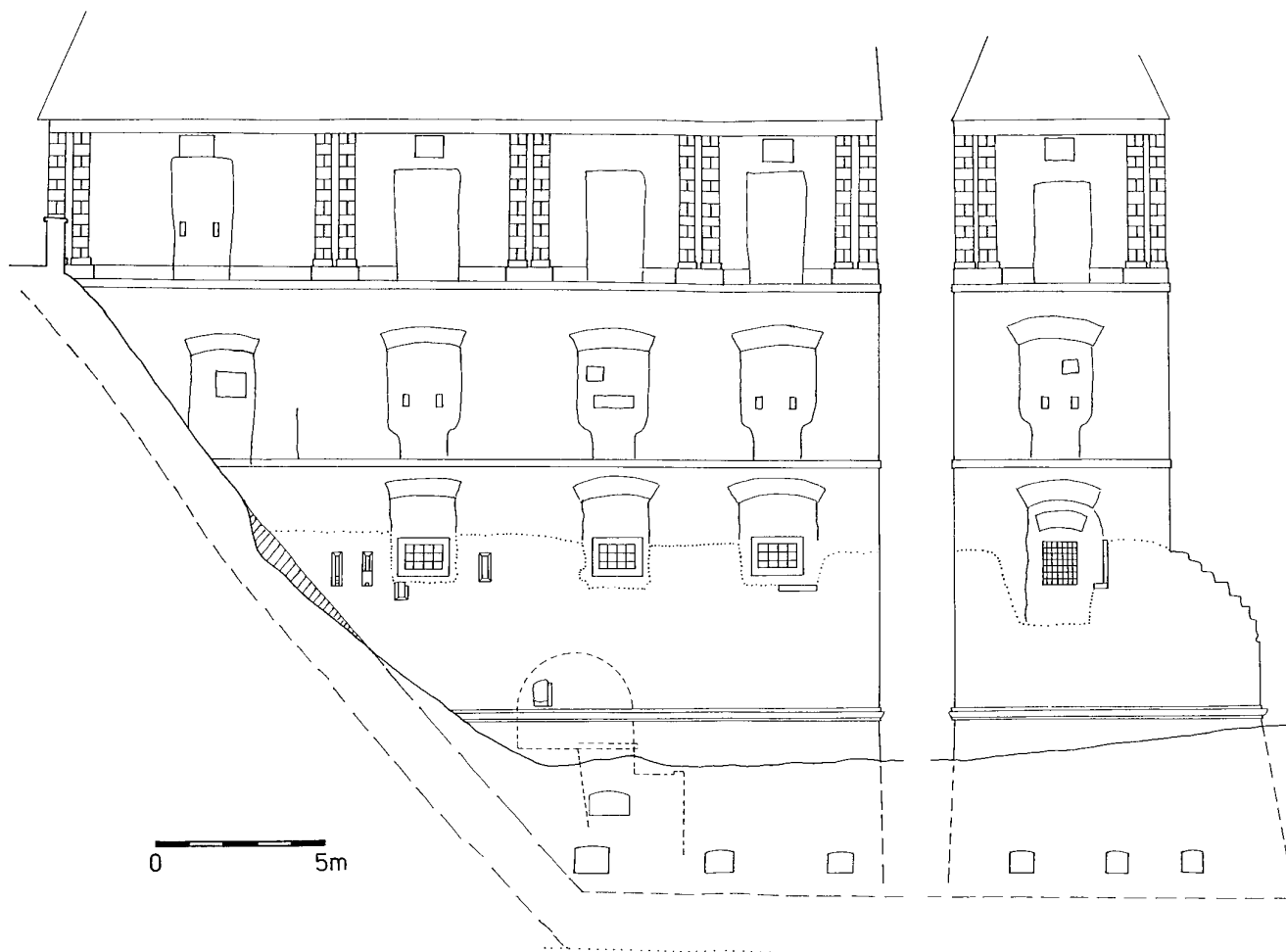
24) Janusz Bogdanowski: Zagadka beluardu w Rożnowie, Sprawozdania z posiedzień Komisji Naukowych, Tom 12/1. Polska Akademia Nauk, oddział w Krakowie, Kraków 1969, 375 - 377; též: Architektura obronna w karjobrazie Polski, Warszawa-Kraków 1996, tab. 94.

25) Andrej Gruszecki, Odkrycie w Ogrodzieńcu beluardu i systemów obronnych z wczesnego okresu wykształcenia się fortyfikacji mowozytnej, Bastejowe fortyfikacje w Polsce, Wrocław 1975, s. 83 - 84.

26) Orest Macjuk, Zamki i Forteci zachidnoi Ukraini, Lviv 1997, s. 147 až 149; Bogdanowski, cit. v pozn. 24, 1996, tab. 84.

27) Bogdanowski, cit. v pozn. 24, 1996, tab. 93.

28) Protože první dvě varianty by ztěžovaly nebo znemožňovaly funkční využití horního patra, je nutné počítat s třetí variantou, případně s vyústěním větráků v koruně zdi.

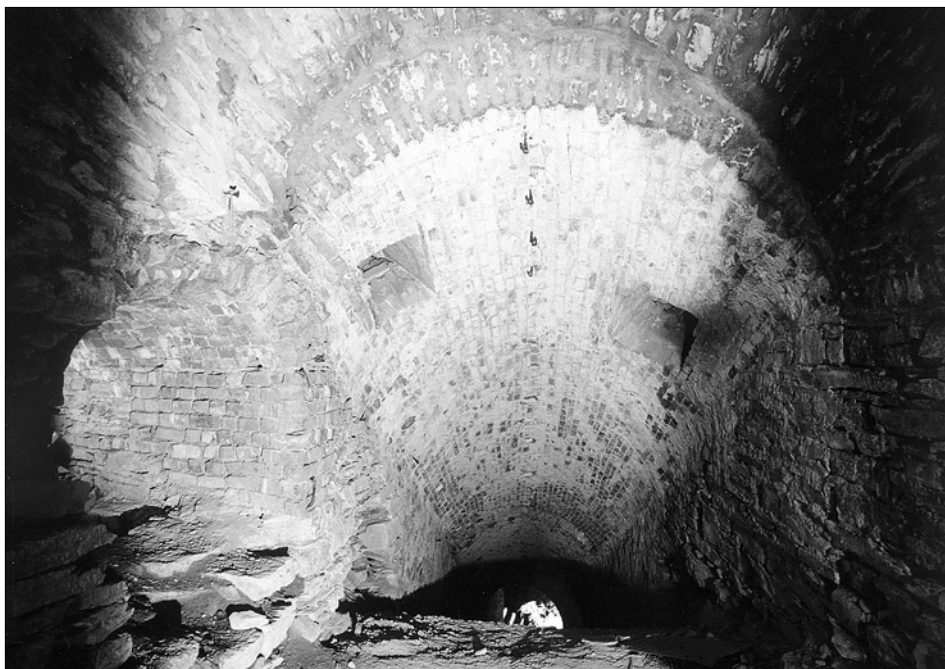

Obr. 11: Nové Město nad Metují, východní průčelí bašty, dnešní stav. Původní zdivo bašty po čárkované linii, čárkovaně vyznačena poloha šachty. Detaily horních tří podlaží neměřeny pro nepřístupnost. Podoba ústí střílen přízemí hypotetická.

použit minimální rozměr větráku, odvozený od rozměru zachovaného větráku. Výška obvodové zdi a její tloušťka však dovoluje uvažovat o zaklenutí prvního patra bašty. Pro rekonstrukci byly uvažovány dvě různé výšky nasazení klenby - pata klenby v úrovni parapetů střílen a pata klenby nad záklenky střílen. Při shodné tloušťce klenby a násypu nad přízemím i patrem vychází, že povrch bašty, bezpochyby využitý jako otevřená palebná úroveň, se nacházel 1 až 3 m pod dnešní úrovní sousedního valu. Lze tedy uvažovat, že povrch bašty mohl být výškově shodný s povrchem valu. V nejnovější rekonstrukci byla horní část hrotu bašty znázorněna jako otupená, toto otupení však souvisí s horními, nepůvodními patry bašty a vyrůstá z nijak nezajištěné odbourané koruny původního zdiva. V tomto detailu je tedy nutné uvažovat s hrotem (sailant), vystupujícím až po vrchol bašty. Funkce bašty byla jednoznačná - z kasematního spodního patra bylo možné ostřelovat především příkop, z horního patra příkop i předpolí fortifikace v případě nepřátelské zteče, k dálkovým palbám bylo možné využít otevřenou plochu na povrchu bašty. Obléhatele bylo možno v průběhu obléhacích prací ostřelovat především z po-

vrchu valu. Z podoby terénu a vedení přístupové komunikace do města lze dále předpokládat, že hlavní nepřátelský nápor by směřoval na Krajskou bránu a její západní bok. Útok na západní úsek čelního opevnění by byl méně pravděpodobný, zvážíme-li skutečnost, že se v těchto místech nacházela stavba hradu, přestavěného v průběhu 16. století v zámek.

Velice zvláštním zařízením jsou dvě šachty v týlové části spodní úrovně bašty. Jejich účel je prozatím velmi obtížné určit. Jako lákavá se jeví možnost, že byly propojeny s interiérem spodní kasematy a sloužily k dopravě zbraní, munice a dalšího potřebného materiálu do tohoto prostoru. Toto zásobování však bylo mnohem jednodušší provádět po hlavním přístupovém schodišti bez komplikované manipulace ve stísněných prostorách chodbiček. Druhou možností existence těchto šachet je, že se jednalo o nouzové výpadové branky (poterny). Vnější nepřítel silnou stěnu šachty by tak posádka v případě ohrožení (pokusu o zlezení valu) mohla prolomit a tudy dotírat na útočníka. V případě, že by nepřítel pronikl až k takto otevřenému vstupu do bašty, bylo by možné šachtu shora uzavřít pravděpo-

Obr. 12: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar, průhled střední částí chodby pod valem. Vlevo odbočka chodbičky v úrovni 1. patra (foto PÚ Pardubice, V. Maryška).

Obr. 13: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar, průhled sálem 1. patra k severu. V popředí schodiště z mezipatra (foto PÚ Pardubice, V. Maryška).

dobně dřevěnou deskou a zajistit závorami. Toto vysvětlení lze vztáhnout především na východní šachtu. Poloha západní šachty za licem navazující stěny příkopu a provedení jejích závor tuto možnost spíše vylučují. V obou případech však původní dno šachet není přístupné. Především nelze vyloučit možnost, že šachty byly hlubší a výstupy z nich mohly ústít ve dně příkopu, což by byla varianta mnohem praktičtější.²⁹⁾

29) Výpadní branky (poterny) nacházíme již u prvních bastionů. Chodba poterny procházela valem rovnoběžně s osou bastionu, respektive kurtiny a ústila do příkopu v koutě u bastionu. Již v 16. století se používaly poterny uprostřed délky kurtiny, nejmladší příklady poteren ústících u boků bastionů jsme našli v Josefově, stavěném podle projektu Claude Benoita Du Hammel Querlonda z roku 1764.

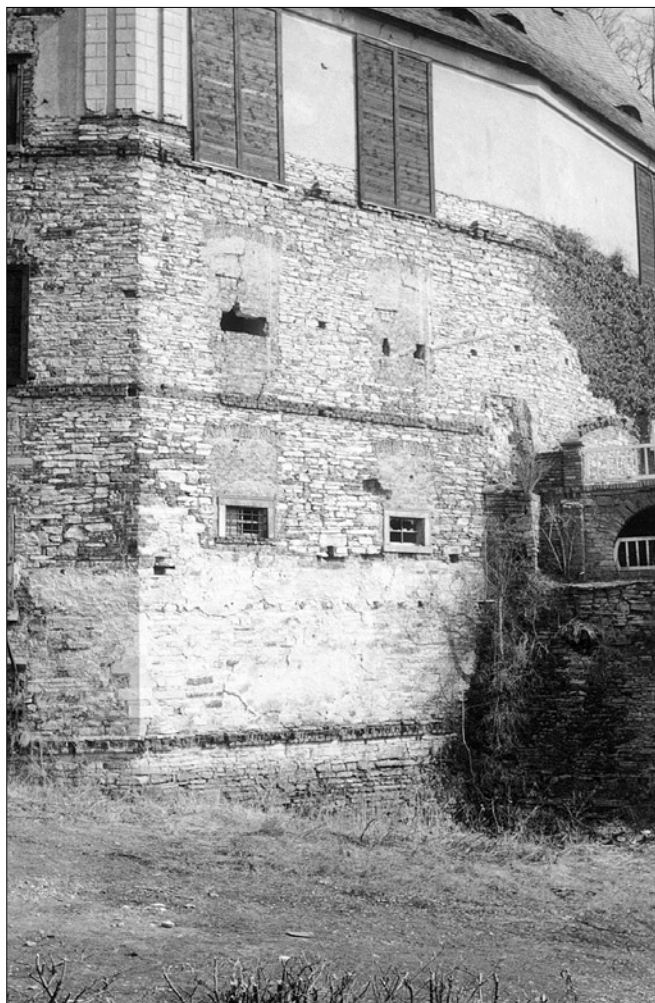
Posledním problémem, který je nutné při rozboru opevnění šije Nového Města nad Metují řešit, je otázka stáří bašty Špýchar, když pro nedostatek informací prozatím nelze blíže uvažovat o původní podobě opevnění této části města. Zdánlivým jasným datovacím prvkem jsou cihelné tvarovky, jejichž používání bylo do Nového Města zavedeno Pernštejn. Tyto tvarovky však byly ve zdejší prostředí používány i ve druhé polovině 16. století. Porovnáme-li podobu novoměstské fortifikace s opevněním, stavěným Pernštejn na jejich statcích, zjistíme, že koncepce opevnění šije novoměstské ostrožny se zděnou dutou baštou se od jejich převážně rondelových fortifikací (Potštejn, Kunětická Hora, Pardubice a snad i Chlumec n. Cidlinou) zásadně liší.³⁰⁾ Podobné bašty se však objevují v polovině 16. století mimo jiné v Polsku, jako jeden směr hledání nejvýhodnějšího systému opevnění v období vývoje nové podoby dělostřeleckých fortifikací. V té době konstrukce a realizace „bastionové“ školy, reprezentované Michelelem Sanmichelim, rodinou Sangallů a dalšími italskými fortifikátory, teprve opouštěly rýsovací stoly a byly prověřovány v praxi. Jedním ze směrů vývoje fortifikace byly pokusy o použití polygonálních dutých bašt, stojících na přechodu od bateriových věží k bastionu. Za zvláštní pozornost stojí charakteristické vysunutí bašty do příkopu a orientace na postřelování kurtin, tedy na poslední fázi boje, kdy se nepřítel zachytil na kontreskarpě příkopu, pronikal do něj a po-

koušel se ztéci eskarpou.³¹⁾ Příkladem takovéto bašty je právě novoměstský Špýchar. Funkčnost bašty a valu byla prověřena až v letech 1628, kdy město dobyli vzbouření sedláci a v roce 1639 - 1640, kdy Bannérova armáda po těžkém ostřelování město dobyla a vypálila.³²⁾ V roce 1646 se město útoku naopak ubránilo, o dva roky později je však

30) Vysoké stáří pardubických rondelů, kladených dosud k r. 1511, nedávno zpochybnil Pavel Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 407.

31) Bašta tak mohla plnit úlohu pozdějších kaponiér, jejichž nejstarší příklady nalezneme na Rhodu v sousedství nejstarších bastionů.

32) Lancinger – Libal – Vilímková – Heroutová, cit. v pozn. 1, s. 10. Nelze vyloučit, že v té době bylo těžce poškozeno či zničeno horní patro bašty, z něhož bylo možné ostřelovat předpolí města.

Obr. 14: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar, severní část západního průčelí (foto J. Slavík).

Obr. 15: Nové Město nad Metují, západní průčelí bašty. Detail napojení kleneb na zdivo bašty (foto J. Slavík).

Švédové dobyli podruhé.³³⁾ Odvoz 19 kusů děl v roce 1640 Švédy do Hradce Králové³⁴⁾ byl pravděpodobně koncem válečného využití silně poškozené bašty, přestavěné v průběhu 2. poloviny 17. století v horní části na letohrádek.

Majiteli novoměstského panství byli od roku 1548 Štubenberkové, šlechtická rodina, která do Čech přišla ve službách habsburského rodu ze Štýrska, ohrožovaného v té době nájezdy Turků (1480,³⁵⁾ 1529 - obléhání Vídně, 1532 - výprava Turků ke Köszezu a Štýrskému Hradci)

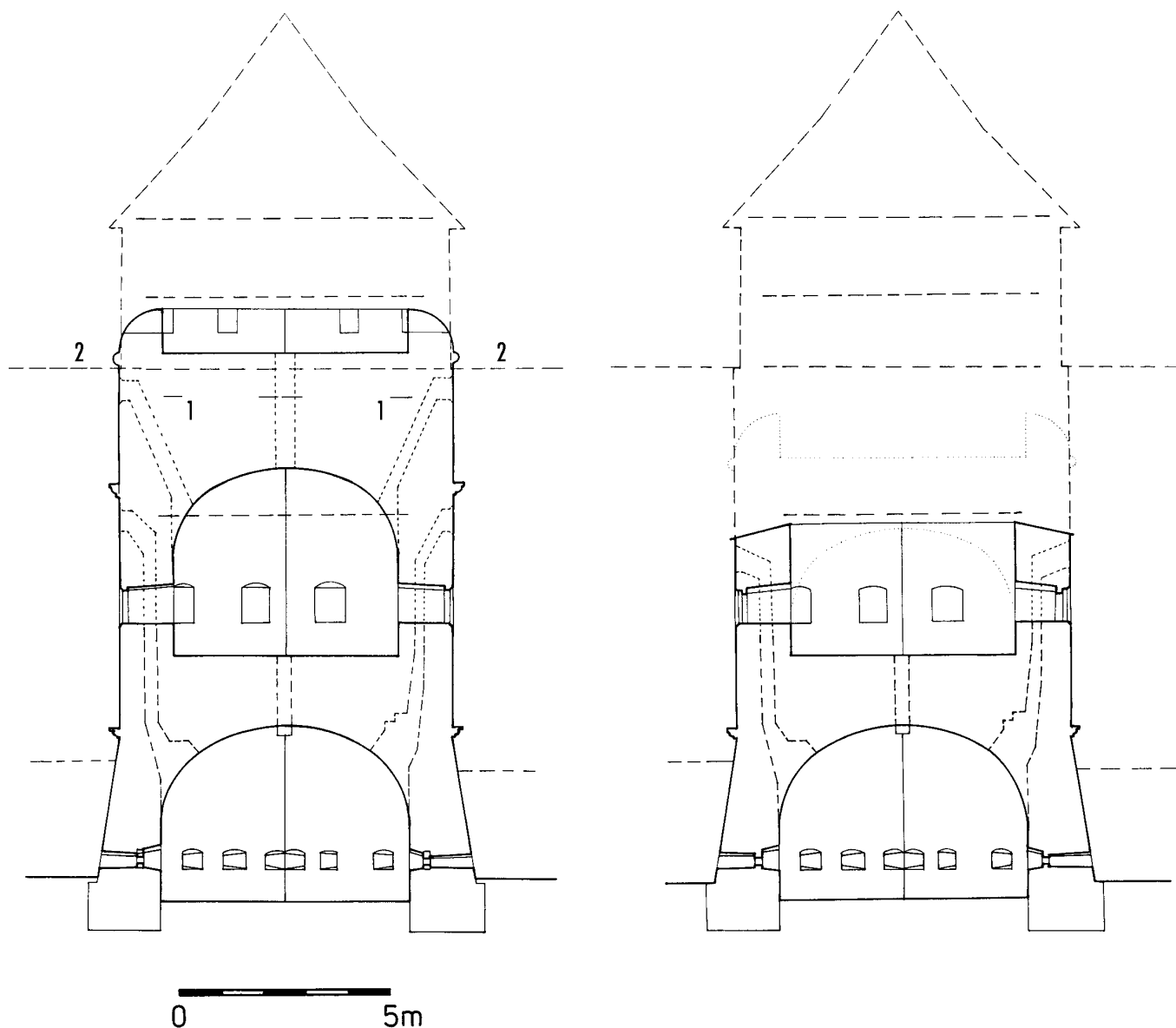

Obr. 16: Nové Město nad Metují, západní průčelí bašty. Pod okny 1. patra patrná řada cihelných zazdívek lešenových otvorů, v pravé části 1. patra otisk odbourané hradby. V úrovni 2. patra otisk střechy staršího mostu do zahrady (foto J. Slavík).

33) Bohumil Dvořáček, *Pohledy do minulosti Nového Města nad Metují*, Nové Město nad Metují 1998, s. 117.

34) Jaroslav Šůla, *Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Walterem hrabětem z Leslie v letech 1635-1643*. *Stopami dějin Náchodská 4*, Náchod 1998, s. 204.

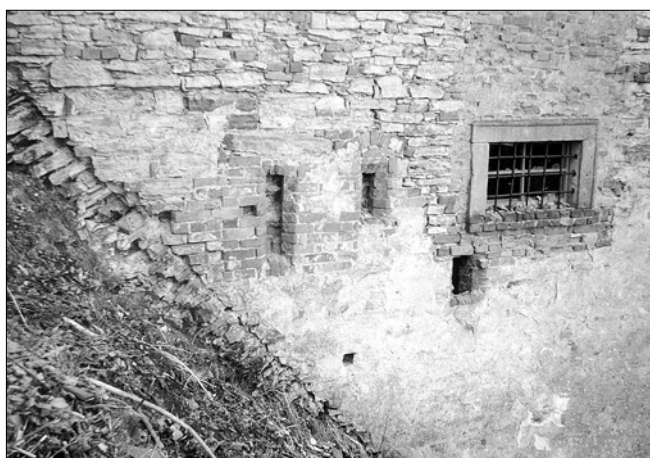
35) Razím, cit. v pozn. 13, s. 66.

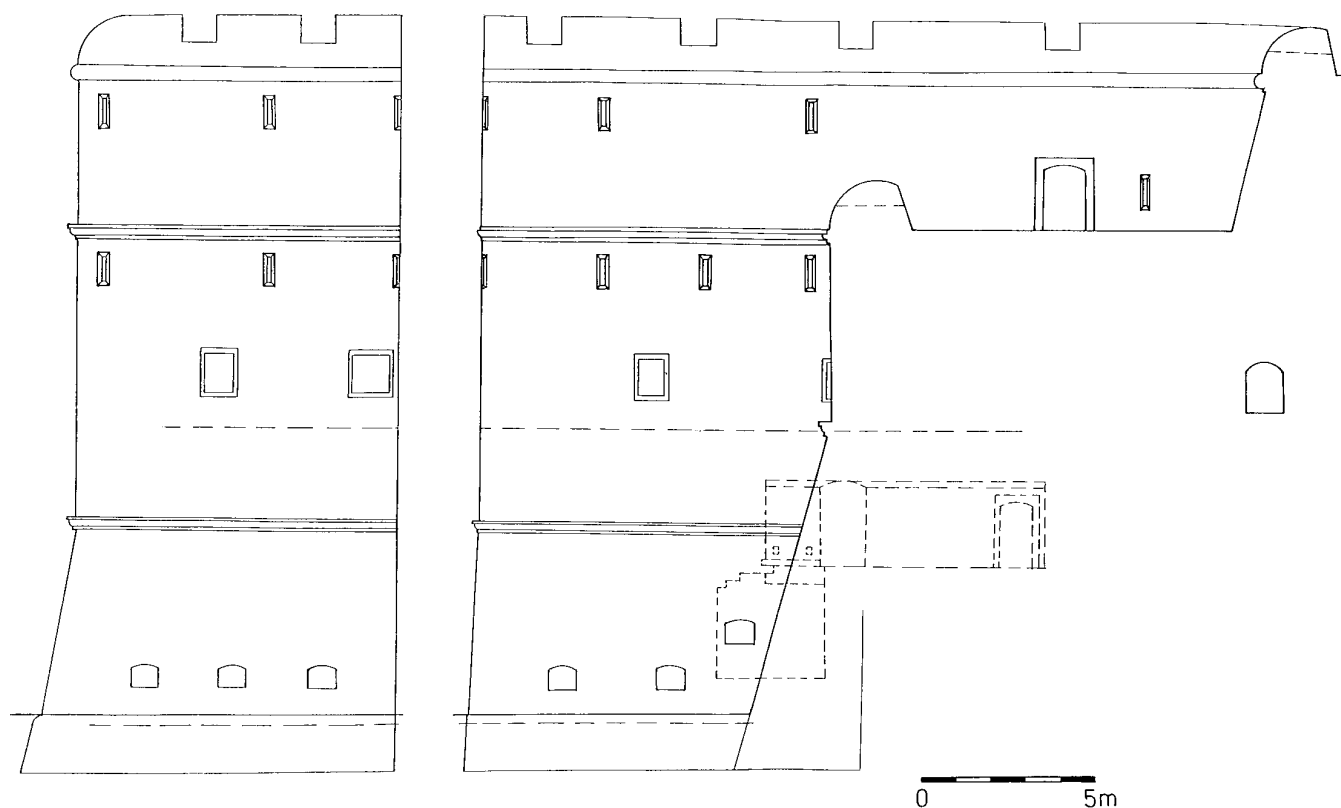
Obr. 17: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar. Varianty řezů hypotetických rekonstrukcí bašty. Čárkované v horní části obrys a výškové úrovně dnešní stavby, v dolní části dochované (delšími čarami) a předpokládané (kratšími čarami) podoby větráků. Vlevo rekonstrukce s patrovou kasematou (odpovídá pohledu): horní kasemata nakreslena s maximální výškou paty klenby, 1 - promítnutí tloušťky klenby přízemí a násypu do 1. patra, 2 - dnešní úroveň povrchu valu. Vpravo rekonstrukce s otevřeným postavením v polovině výšky valu (rekonstrukce Juránka a Braného), tečkované minimální výška kasematy v 1. patře (pata klenby v úrovni parapetu střelen).

Obr. 18: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar, větráky při východní stěně sálu v 1. patře (foto J. Slavík).

Obr. 19: Nové Město nad Metují, bašta Špýchar, detail východní stěny s větráky. V levé části patrné napojení obezdívky valu (foto J. Slavík).

Obr. 20: Nové Město nad Metují, hypotetický rekonstrukční pohled na západní průčelí bašty. Čárkované úrovně podlah kasemat a podoba přístupové chodby a západnější šachty. Poloha a podoba ústí větráků a rozměry a podoba ústí střelen hypotetické.

a tvořícího s Uhrami jednu z oblastí šíření nových fortifikačních idejí z Itálie do zbytku Evropy.³⁶⁾ Do 50. až 60. let 16. století lze položit i vznik bašty Špýchar a přilehlého va-

lu, tedy do počátků víceméně kontinuální štubenberské přestavby novoměstského zámku, trvající až do 80. let 16. století.

36) Archivní materiály k úpravám novoměstského zámku v tomto období, jsou uloženy v rodovém archivu Štubenberků ve Štýrském Hradci a nebyly dosud českými badateli zkoumány.

DIE BASTEI „SPEICHER“ UND BEFESTIGUNG DES BERGZUNGENRÜCKENS IN NOVÉ MĚSTO NAD METUJÍ

Die Befestigung des Rückens der Bergzunge in Nové Město nad Metují (Neustadt an der Mettau, Bez. Náchod) zählt zu den bisher an der Seite des wissenschaftlichen Interesses stehenden Geschützfortifikationen des 16. Jahrhunderts in Böhmen. Die Stadt war 1501 durch Jan Černický von Kácov gegründet worden. Nach einem großen Feuer 1526 kauften die Stadt 1527 Herren von Pernstein, die einen großartigen einheitlichen Renaissanceumbau sowohl der Stadt als auch der Burg verwirklichten. Seit 1548 bis 1620 waren ihre Besitzer die steirischen Stubenberger, die die Burg in ein Schloß umgestalteten. An den drei Seiten des Stadtrands erhielt sich eine Stadtmauer mit halbrunden nach innen offenen Basteien, vermutlich aus den Jahren 1501-1526. Die Befestigung des Rückens stellt ein Graben, ein hoher, von außen umgemauerter Wall und die Bastei „Speicher“ dar; den äußerst westlichen Befestigungsteil, wo der Graben verschwindet, nimmt die Burg ein. Der Wall ist in der Krone 14-22 m breit, und vom Grabengrund 16,5 m hoch, der Grabengrund ist 12-30 m breit, der Graben ist 9 - 10 m tief. Der Befestigungsabschnitt westlich der Bastei „Speicher“ wurde durch mehrere Eingriffe umgestaltet, die heutige Gestalt des Terrassengartens stammt vom letzten Schloßumbau in Jahren 1911 - 1914.

Von der ursprünglichen Bausubstanz der Bastei „Speicher“ erhielten sich lediglich Räume der Erdgeschosßkasematte mit 11 Schießscharten, die breite Zugangstreppe unter dem Wall, Zwischengeschosßräume und ein Teil des Umfassungsmauerwerks in der Höhe des 1. Stockwerkes. Im Jahre 1662 oder 1688 war die obere Partie der Bastei in ein Lusthaus mit drei Stockwerken der Säle umgebaut worden. Nach 1737 wurde die Bastei zum Speicher umgebaut. Der Unterteil der länglichen Bastei (18 × 11,3 m) ist an der Außenseite mit einem Skarp mit Gesims in der Gewölbescheitelhöhe versehen. Das Mauerwerk des 1. Stockwerkes wurde glattverputzt und weiss getüncht, Mündungen der 5 oder 6 Schießscharten und 5 Windkanäle hatten die Gewände aus Formziegeln. Das Erdgeschoss der Bastei wurde insgesamt mit 11 Windkanälen abgelüftet. Von der Zugangstreppe mit einer Windkanalanzahl in unterer Partie biegt in der Zwischengeschosßhöhe ein Gang ab, dessen Seiten in den Schächten enden - ursprünglich vielleicht mit Schießscharten oder Ausfallpforten (Poternen) versehen. Vom Gang biegt eine einarmige Treppe in den Versorgungsteil der Bastei ab. Im 1. Stockwerk biegt von der Haupttreppe ein enger, heute in der durchbrochenen Nische in der neuzeitlichen Vorhalle des Saales endender kleiner Gang ab. Das Innere des 1. Stockwerkes wurde im 17. Jahrhundert völlig umgestaltet und den ursprünglichen Zweck des Raumes verraten nur die unter dem Fußboden entdeckten Windkanäle. An der Westseite knüpfte an die Bastei in der Höhe des 1. Stockwerkes das Gebäude der Pferdeställe aus dem Ende des 17. Jahrhunderts an, dessen Reste während des Gartenumbaus in Jahren 1911 - 1914 abgetragen wurden. Dieser gewölbte Stall wird mit einer Kasematte nach dem nicht verwirklichten Projekt von J. F. Joendl aus dem Jahr 1837 identifiziert, das mit dem Ersatz des Daches durch Tonisolierung und Zuschüttung (Kasemattierung) rechnete.

Die Entstehung der Bastei wird in den Zusammenhang mit den Pernsteinern (in Nové Město 1527 - 1548) gestellt, nach dem Vergleich mit ihrer Befestigungsproduktion (Erdrondelle) und ähnlichen, in Polen am Anfang der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts verwirklichten Bauten (Rożnow bei Tarnow, Ogrodzieniec bei Katowice) und mit der gemeinsamen Entwicklung der Befestigungskunst im 16. Jh. scheint es, daß die Bastei „Speicher“ ein Werk der Stubenberger aus den 50.-60. Jahren des 16. Jahrhunderts sei. Die Einzelteile und das ganze Befestigungssystem am Rücken von Nové Město nad Metují stellen einen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik ganz vereinzelt Beweis für Bemühungen um die Befestigungsverbesserung während der Türkengefahr im 16. Jh. dar.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Nové Město nad Metují, Situation der Bergzunge nach der abgeleiteten Grundkarte. Stark umzeichnet: Stadtbefestigung und Wall, schwarz:

Bastei „Speicher“. Schraffiert: Wallabhang vor dem westlichen Teil des Grabens.

Abb. 2: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Ansicht von Osten aus dem Wallgipfel. (Aufnahme PÚ - Památkový ústav [Denkmalpflegeinstitut] Pardubice, V. Maryška)

Abb. 3: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“, Ostseite. (Foto V. Razím)

Abb. 4: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Grundrisse: Erdgeschoss, unteres Zwischengeschoss, 1. Stockwerk (gegenwärtiger Zustand nach der Vermessung von SURPMO [Spezialisiertes Institut für Rekonstruktion der Denkmalsstädte und -objekte] Prag 1984 mit Ergänzungen von J. Slavík nach dem gegenwärtigen Zustand; das gilt auch bei folgenden Zeichnungen). Abb. 5: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Querschnitt mit Ansicht nach Norden und Längsschnitt mit Ansicht nach Osten mit eingezeichneten Funden. Windkanäle in verschiedenen Höhen - dünne Volllinie und Strichpunktlinie. Strichlinie - vorausgesetzte Gestalt der Konstruktionen.

Abb. 6: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Erdgeschosßinneres - Ansicht nach Norden. Links ein Fragment nach ausgebrochener Schießscharte, an der Ecke und in der Gewölbescheitel Windlöcher. (Aufnahme PÚ Pardubice, V. Maryška)

Abb. 7: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Erdgeschosßinneres - Ansicht südwärts. (Aufnahme PÚ Pardubice, V. Maryška)

Abb. 8: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Schießscharten in der Spitze des Erdgeschosses der Bastei. (Aufnahme PÚ Pardubice, V. Maryška)

Abb. 9: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Blick von dem linken Zugang im Zwischengeschoss in den Westschacht. (Aufnahme PÚ Pardubice, V. Maryška)

Abb. 10: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Westfassade, gegenwärtiger Zustand. Bis zur Strichlinie ursprüngliches Mauerwerk, Lage des Schachtes mit Strichlinie eingezeichnet. Details der oberen drei Geschosse wurden wegen der Unzugänglichkeit nicht vermessen.

Abb. 11: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Ostfassade, gegenwärtiger Zustand. Bis zur Strichlinie ursprüngliches Mauerwerk, Lage des Schachtes mit Strichlinie eingezeichnet. Details der oberen drei Geschosse wurden wegen der Unzugänglichkeit nicht vermessen. Hypothetische Gestalt der Schießschartenmündungen.

Abb. 12: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Blick in den Mittelteil des Gangs unter dem Wall. Links Abbiegung des kleinen Gangs in der Höhe des 1. Stockwerkes. (Aufnahme PÚ Pardubice, V. Maryška)

Abb. 13: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Blick in den Saal im 1. Stockwerk nordwärts. Im Vordergrund Treppe vom Zwischengeschoss. (Aufnahme PÚ Pardubice, V. Maryška)

Abb. 14: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Westfassade, nördlicher Teil. (Foto J. Slavík)

Abb. 15: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Detail der Anknüpfung zwischen dem Stallgewölbe und dem Basteimauerwerk. (Foto J. Slavík)

Abb. 16: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Westfassade, unter Fenstern des 1. Stockwerkes ist eine deutliche Reihe mit Backstein zugemauerter Öffnungen nach Gerüsthölzern. In der Höhe des 2. Stockwerkes Spur nach dem Dach einer älteren Brücke in den Garten. (Foto J. Slavík)

Abb. 17: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Schnittvarianten einzelner hypothetischer Rekonstruktionen der Bastei. Strichlinie in oberer Partie - Umriss und Höhenniveaus des heutigen Baus, in der unteren Partie - erhaltene (längere Striche) und vorausgesetzte (kürzere Striche) Gestalten der Windkanäle. Links Rekonstruktion mit der zweigeschossigen Kasematte (entspricht der Ansicht: Gewölbe der oberen Kasematte, gezeichnet mit maximaler Höhe des Gewölbefußes, 1 - Projektion der Gewölbestärke und -zuschüttung ins 1. Stockwerk, 2 - heutige Höhe des Wallgipfels. Rechts Rekonstruktion mit offenen Stellungen in der halben Höhe des Walls (Rekonstruktion von Juránek und Braný), mit Punktlinie minimale Kasemattenhöhe im 1. Stockwerk (Gewölbefuß in der Höhe der Schießschartenbrüstung) eingezeichnet

Abb. 18: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Windkanäle bei der Ostseite des Saales im 1. Stockwerk. (Foto J. Slavík)

Abb. 19: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Detail der Ostwand mit Windkanälen. In der linken Partie ist die Anknüpfung der Wallummauerung deutlich. (Foto J. Slavík)

Abb. 20: Nové Město nad Metují, Bastei „Speicher“. Hypothetische Rekonstruktionsansicht der Westfassade der Bastei. Strichlinie - Fußbodenhöhen der Kasematten, Gestalt des Zugangs und des westlicheren Schachtes. Lage und Gestalt der Windkanalmündungen und Maßen und Gestalt der Schießschartenmündungen hypothetisch.

(Übersetzung J. Noll)